

Overgenomen uit: *Begijnhofkrant* 32 (2011) 12-13

KOFFIE MET MELK?

Waarvoor diende de witte kan in het Begijnhofmuseum?

Marie-Paule Peeters

In de keuken van het Begijnhofmuseum van Turnhout staat een schapraai met boven- en onderkasten, die gebruikt werd door de acht begijntjes van het Sint-Jansconvent. Acht vakjes, afgesloten met een deurtje. Elke begijn had een eigen kastje: zuster Anna Cnysens, juffrouw Loyckx, zuster Barbara Gagie, zuster Digna Fabry... In de kast van Maria Haes staat een eigenaardige witte kan. Die willen we toch even van naderbij bekijken.

Het is op het eerste gezicht een kan met bovenaan twee vulopeningen, afgesloten door een dop, en met een tweeledige giettuit. Het verhaal gaat dat deze kan aan de ene zijde gevuld werd met koffie en aan de andere zijde met melk. Bij het schenken werd er dus koffie-met-melk uitgegoten. Dat lijkt ons eerder bizar, niet erg praktisch en bovendien onhygiënisch. Door de kleine opening kan de aangekoekte melk immers niet worden verwijderd. Het gebruik ervan ligt dus eerder bij vloeistoffen die geen residu achterlaten.

De witte kan uit het museum, met tweeledige giettuit.

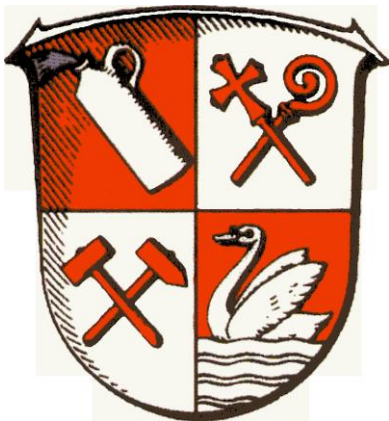
Bij nader onderzoek van de kan vinden we aan de onderzijde een blindmerk, een merk dat zonder kleurend bestanddeel in de nog zachte klei wordt gedrukt: “*Appareil Lhote pour eau de Seltz. Fabriqué Paris / Breveté s.g.d.g. / Marque de fabrique déposée*”. Het blijkt dus een toestelletje te zijn voor het aanmaken van een bepaald soort water. De specificatie “*Breveté s.g.d.g.*” (sans garantie du gouvernement), is een aanknopingspunt dat kan dienen bij het lokaliseren en dateren van deze kan als een Frans product van na 1844.

Onderzijde van de kan: *“Appareil Lhote pour eau de Seltz. Fabriqué Paris / Breveté s.g.d.g. / Marque de fabrique déposée”*.

Selterswasser

In het centrum van Niederselters, een deelgemeente van Selters in het Bundesland Hessen (Duitsland), ligt een eeuwenoude mineraalwaterbron die haar naam gaf aan het *“Selterswasser”* of *“eau de Seltz”*. Het is een water dat van nature koolzuurhoudend is. Vanaf de 16de eeuw staat dat water bekend omwille van zijn therapeutische en digestieve eigenschappen. Jacob Theodor Tabernaemontanus bracht als eerste in zijn werk *Neuw Wasserschatz* van 1581 de heilzame werking van dit bronwater onder de aandacht. Wat meteen ook het succes van het Selterswater betekende.

Het wapenschild van de gemeente Selters in Duitsland. Bemerkt de stenen kruik met mineraalhoudend water links bovenaan in het schild.

Vanaf het begin van de 17de eeuw werd dit water gebotteld in bruine stenen kruiken en over heel West-Europa geëxporteerd. Want hoewel de gezondheidsvoordelen van water – *“het zuivert, het bevordert de spijsvertering en het is goed voor de lever, milt en nieren”* – al sinds de oudheid bekend waren, bleef water drinken lange tijd een zeer riskante onderneming. Oppervlakte- en grondwater waren vaak erg vervuild. Bovendien waren er, zeker in stedelijke gebieden, te weinig waterputten en -pompen om aan de vraag te kunnen voldoen. Wie verstandig en vooral ook rijk was, dronk in die tijd duur mineraalwater uit flessen.

Kruik in steengoed voor mineraalwater uit Selters, uit de 19de eeuw.

De deugden van het eau de Seltz werden uitvoerig door wetenschappers beschreven: het was niet alleen verfrissend, maar kon ook worden aangewend voor de spijsvertering. Het werd puur gedronken of gemengd met wijn en *“geeft zo de wijn het bruisende karakter van een champagne en bestrijdt daarmee de dronkenschap. Het verhoogt de blijheid en houdt de gedachten levendig en netjes...”* De smaak van spuitwater werd over het algemeen aangenaam gevonden. De belletjes koolzuurgas voelden prettig aan in de mond en het opgeloste koolzuurgas maakte het water lichtzuur van smaak. Selterswater werd toen bovendien in de geneeskunde aangewend, onder andere voor de behandeling van misselijkheid en braken, spierspasmen, ter verbetering van de nierfunctie, om darmkrampen tegen te gaan en om uitdroging te voorkomen.^(*)

Het standbeeld “Bronnenmeisje” is een eerbetoon aan de arbeidsters in de mineraalbronnen van Niederselters.

Vooraf tijdens de cholera-epidemie in Parijs in 1832 was de vraag naar Selterswater groot. Het gebottelde water uit Niederselters was ontoereikend voor de zieken. Bovendien verloor dit water gedurende het transport een deel van zijn sprankelend effect. De prijzen werden steeds hoger, zodat het alleen nog voor vermogenden betaalbaar was. Vandaar de noodzaak en de drang om te zoeken naar een hygiënische, gezonde drank voor iedereen.

Artificieel bruisend water

In 1772 legde de Engelsman John Priestley de grondslag voor de carbonisering van water: het industriële proces waarbij koolzuurgas wordt toegevoegd aan water om het bruisend te maken. Het maken van spuitwater (***) door toevoeging van chemische bestanddelen aan gewoon water werd reeds in 1775 uitgevonden door Venel van Montpellier. Dit bruispoeder bestond uit een mengsel van natriumbicarbonaat (NaHCO_3) en wijnsteen zuur ($\text{C}_4\text{H}_6\text{O}_6$).

Doorgedreven commercialisering gebeurde rond 1835 door een zekere mijnheer Fèvre, fabrikant van eau de Seltz. Hij had het idee opgevat om kleine pakketjes (een blauw en een wit) van natriumbicarbonaat enerzijds en van wijnsteen zuur anderzijds samen te stellen. Bij een blauw en een wit zakje werd één liter water gevoegd. De zakjes bruispoeder werden bij elke kruidenier te koop aangeboden, zodat iedereen zelf op een eenvoudige en goedkope manier zijn instant spuitwater kon maken. Daarvoor werden op grote schaal vrij ingewikkelde huishoudelijke apparaten ontworpen, onder de benaming “seltzogenes” of “gazogenes”, of men gebruikte eenvoudige kannen in porselein, door de ateliers van Lhote en Hérault in Parijs of Gennotte in Brussel vervaardigd, die op hun beurt vanaf ongeveer 1900 vervangen werden door de glazen sifons. Gennotte had al op de Wereldtentoonstelling van Parijs in 1867 zijn uitvinding tentoongesteld, zoals op de wat bolle buik van de kan te lezen valt “*Gazogène Gennotte Bruxelles, Exposition Universelle de Paris 1867*”.

Gazogène Gennotte Bruxelles

Iets later heeft ook Lhote een dergelijke kan op de markt gebracht en met succes. Getuige daarvan het blindmerk op de onderzijde van eenzelfde kan uit een andere collectie: “*Medaille à l'exposition universelle à Paris 1878, Fabriqué à Paris, Appareil Lhote pour eau de Seltz, Breveté S.G.D.G. France Angleterre Belgique Italie*”. Over dit atelier is weinig geweten: de stichter ervan was Joseph Lhote en hij was fabricant in de rue Basfroi te Parijs vanaf 1807. In

dit atelier werden enkel wit Parijs porselein en faïence vervaardigd. De mooi gedecoreerde exemplaren werden dus elders beschilderd.

Het Appareil Lhote uit de Begijnhofmuseumkeuken is een conisch recipiënt met een inwendige scheiding, een kan dus met een tweekamersysteem. Bovenaan zijn er twee ronde vulopeningen met sluitdoppen. Bij sommige exemplaren is één van de vulopeningen afgeboord met een blauw randje, overeenkomend met de kleurcode van de vulpakketjes. In de ene opening giet men een waterige oplossing van natriumbicarbonaat en in de andere een waterige oplossing van wijnsteen zuur. Via een dubbele uitgietteut worden die twee oplossingen gelijktijdig uitgeschonken. Door onderlinge reactie levert dat een artificieel bruisend water op: prik – bruis – spuitwater. Dus helemaal geen koffie met melk...

Marie-Paule Peeters

(*) Andere toepassingen lezen we onder meer in *Gazette Hebdomadaire de Médecine et de Chirurgie*, 12 april 1878, *Du traitement de l'obstruction intestinale par le lavement à l'eau de Seltz*, par M. le docteur Hetz.

(**) Spuitwater is water waaraan koolzuur is toegevoegd. Sodawater is spuitwater waaraan zout en hydrogeencarbonaat zijn toegevoegd. De termen spuit- en sodawater worden echter nogal eens door elkaar gebruikt.